

**Ә. Ғ. ШУМАТОВ, ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ Б. БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ПӘНДЕР
КАФЕДРАСЫНЫҢ ОҚЫТУШЫСЫ, ФИЛОСОФИЯ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ
КАНДИДАТЫ**

**Жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рухани
құндылықтардың рөлі және олардың қазіргі Қазақстандағы дамуы**

Аннотация. Мақалада қазақ ұлттық бірегейлігін қазақ халқының өзіндік санасының, рухани дүниесінің сыртқы көрінісі ретінде қарастыра отырып, қазақтың ұлттық бірегейлігіне сипаттама бердік.

Түйін сөздер: ұлттық бірегейлік, этникалық бірегейлік, рухани құндылық, ұлттық сана.

Қазақстан халқы қазіргі кезеңде өзінің өткенін саралап, болашағын бағдарлау үстінде. Мемлекетіміздің алға қойған мақсат-мүдделерінің қатарына жататын белестері: өркениетті елдердің қатарына қосылу, әлеуметтік-мәдени өмірді, руханиятты гуманизациялау, саяси өмірді демократияландыру, тұлғаның қадір-қасиетін көтеру.

Өмір құндылығын бағаламайтын, оны әлеуметтік, рухани тұрғыдан жан-жақты қорғамайтын мемлекет ешқашанда өркениетті елдердің қатарына жатпақ емес. Осы тұрғыдан алғанда атқарылатын іс-қимылдар болашақта ұлан-ғайыр. Қоғамның әлеуметтік-этникалық салаларындағы процестерді тек қана экономикалық негіздерге байланыстыру, «аш құрсақты тойдыру» қисынымен шектелу — бұл мәселені жан-жақты түсіндіруге жеткіліксіз дәйектеме болар еді. Көптеген маңызды құндылықтар назардан тыс қалмағаны абзал. Осы тұрғыдан қарастырғанда ұлттың немесе ұлыстың ділін, психологиясын, мәдениетін, философиясын тереңірек зерттеу, оған бюджеттен тиісті қаржы бөлу қажеттілігі туындайды.

Ақпараттардың тасқыны дәуірінде әлемдік интеграциядан шеттеп қалмау, ешкімнен де кем түспейтін ұлттық келбетімізді сақтап қалу мәселесімен астасып жатады. Әрине, осындай өзара әсерлердің ұлғая түскен кезеңінде әлеуметтік бейімділік танытып, әлемде кең тараған ағылшын, орыс, неміс тілдерін үйренгендігіміз, компьютер тетіктерін меңгергендігіміз жөнді-ақ. Тіптен, миллиардтаған халқы бар үнді мен қытай елдерінде де бұл істерді артық көріп отырған жоқ. Әрине ол мемлекеттер жүздеген жылдық тарихы мен ежелгі мәдениеті болған соң, өздеріне тән ұлттық ділдің тағдырына онша қауіптенбейді. Ал біздің жағдайымыз өзгешелеу: айырылып қала жаздаған тіліміз бар, дамуды қажет ететін мәдениетіміздің келбеті бар. Міне, сондықтан тәуелсіздік дәуірінің келуі өмірді қайта рухани жаңғыртып, ділді түлетіп, тұлғаның қадірін көтеруге ықпал етер деген үміт туғызды.

Бұл үміттің сенімге айналуы үшін, мүмкіндіктердің шындыққа айналып, қоғамда күрделі прогрессивтік өзгерістер жүруі үшін алдымен құндылықтар жүйесінің жаңа құрылымы, ұлттық бірегейліктің жаңа жүйесін қалыптастыру қажет. Әсіресе, қоғамда руханилық пен рухани құндылықтардың мәртебесін көтеру мәселесі туындайды. Бұндай жағдайдың өзектілігі ХХ ғасырдың басында-ақ (Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, М. Тынышбаев, М. Шоқай, А. Байтұрсынов және т. б.) қазақ зиялыларының саяси-әлеуметтік қызметінен, шығармашылығынан орын алған болатын. Қазақтың саяси элитасы екінші жағынан елдің рухани элитасына айналған кезең болатын. Отаршылдықтан еркіндік алған халық қана өзінің нағыз тарихын қалыптастыра алатындығын зиялылар түсіне білді.

Қазіргі кезеңде, еліміз тәуелсіз мемлекеттің қабырғасын нығайтып, мәдениетін көркейтеміз деген дәуірде халқымыздың алдында құндылықтар жүйесін, иерархиясын таңдау проблемасы тұр. Бұл оңай мәселе емес. Өйткені, құндылықтар жүйесі, бағдарлары ауысқан кезде, өзгерген шақта ескі мен жаңаның, дәстүрлі құбылыс пен модернизация көрінісінің

арасында мағыналық, маңыздылық және рәміздік қайшылықтар туындайды. Бұл жерде таңдау қиындығы мен соған лайықты үйлесімді шешім қабылдау проблемасы пайда болады.

Социализм дәуірінің өзінде саяси қыспақтың қаталдығына қарамай, нағыз мәдени құндылықтардың үлгісі болатын туындылар дүниеге келіп тұрғанын Р. Б. Әбсаттаров «Ұлттық қатынастардың дамуы» атты еңбегінде көрсетеді. Зерттеуші ғалым ақын-жазушылардың үздік шығармаларының бір тілден екінші тілге аударылуы сол тарихи кезеңдегі халықтар ынтымақтастығын нығайтқан маңызды рухани үрдіс болғандығын және соның арқасында мәдени сұхбат тереңдей түскендігін зерделеген¹.

Ұлтының бойындағы кемшілік пен жетістігін қатар бағалай отырып, олар үнемі ұлттық құндылықтарды қадірлей білуге шақырды, өздері басқа ұлт өкілдеріне қазақи құндылықтарды зорлап тануды дұрыс деп таппады. Осы үрдіс қазіргі кезеңде де сақталып отыр. Мемлекеттік тіл қазақ тілі болғанмен оны әлеуметтік болмыста, әкімшілік деңгейде, өндірісте, ғылым да, білімде енгізу барынша зорлықсыз түрлерімен жүргізілуде. Әрине, қазақтың дәстүрлік құндылықтарын жаңғыртуды жақтайтын отандастарымыз үшін бұндай жағдай қанағаттандырмайды. Олар барынша тезірек қазақ тілінің мемлекеттік тіл мәртебесін атқарғанын қалайды. Бұл халықтың мәдениеті мен ділін өркендетуге қажетті қадам деп түсініледі. Бұл құндылықтық бағдар ұлттық-этникалық қауымдастықтың мүддесін арқау еткен социумдағы позиция болып табылады.

Қоғамдық дамудың құндылықтық (әсіресе рухани тұрғыда) негіздерін іздеу, яғни белгілі құндылықтар жүйесін таңдау өте күрделі және қажетті процесс. Социумда әлеуметтік реттеулердің жоғары деңгейін қамтамасыз ету үшін белгілі бір құндылықтар иерархиясына жүгінуге тура келеді, онсыз ешқандай қоғам өмір сүрмейді және дамымайды². Себебі қоғамның өзінде мойындалған қауымдастықтардың, жеке азаматтардың мінез-құлқы мен іс-қимылдарындағы қалыптар осы құндылықтар жүйесінде тіркеледі. Міне, сол арқылы көптеген қоғамдық институттар өздерінің реттеуші қызметтерін жүргізе алады. Бұл қоғамда белгілі тұрақтылықты қамтамасыз етіп, адамдарды «құндылықтық ынтымақтастық» негізінде біріктіре түседі.

Нағыз рухани құндылықтар ордасы халықтың ел сүйгіш ділінде екенін ұмытпаған дұрыс. Ал, дарашылдықтың туын көтерген «ашық қоғам» ешқандай қауымдастықтың, әлеуметтік топтың, ұжымның мүддесімен өмір сүруді құптамайды, тек жартылай әлеуметтік инженерияның (революциялық төңкеріске қарағанда дұрысырақ, бірақ әлеуметтік реформаларды да қолдамайды) көмегімен «жөндеулер» жүргізіп отыруды қалайды. Бұл теорияның мақсаты — үлкен, қасиетті құндылықтар мен игіліктер үшін күресудің қажетсіздігін дәлелдеу, адам жеке өміріндегі «майдалаған» мәселелерді шешуге мемлекеттің саясаты бағытталғанын қалайды. Бұл ережелердің жүзеге асуы немесе аспауы белгілі бір әлеуметтік-саяси ахуалдың қолайлы келуімен астасады.

Біздің қазақстандық қоғамда дәстүрлі мәдениеттің кейбір элементтері мен қазіргі өркениеттердегі модернизацияланудың көріністерін оңтайлы түрде ұштастырған ұтымды нәтиже береді. Екі қапталдасқан процестің басымдылықтары модернизациялану жағында екенін әлеуметтік практика көрсетіп отыр. Міне, осындай үрдістердің өзін гуманистік мазмұнмен байыта түсу өмір қажеттілігі. Әлеуметтік-философиялық қарастырудың қисынына сай бұндай объективті процестердің тұптамасына үңілуге тиістіміз. Кейбір үстірт тұжырымдарға тоқталсақ, онда азаматтарға белгілі рухани бағдарларды көрсетіп берсе болды барлық өзгерістер іле-шала жүріп кететіндей түсіндіріледі. Бұл адамды құрал етінде қарастырушылықтан туған жаңылысу. Өйткені, қоғамдық ортаның құрылымына дайын, абстрактілі «модельдерді» орнату нағыз адами дамудың логикасына қайшы келеді. Бұл адам мен қоғамның байланысын механикалық детерминизмге балаумен бірдей. Ал, шын мәнінде әлеуметтік болмысымызға енген нарықтық қатынастардың заңдылығы тек қана материалдық өмірді ғана емес, қоғамның рухани өмірін де өзіне бағындыра бастаған.

Бұндай жағдай социумда әртүрлі дағдарыстық жағдайлардың өркендеуіне, псевдоқұндылықтардың белең алуына түрткі болады. Яғни қолдан жасалған, искусстволық құндылықтар конструкциясы қалыптаса бастайды. Сонымен осындай процестер

мифологиялық құндылықтарды туғызады. Қазіргі заманның мифтерін жасауға коммерциялық бұқаралық ақпарат құралдары шешіне кірісуде. Өйткені, олардың мақсаты утилитарлық, яғни қалайда табыс табу, сенсацияның негізінде имидж жасау. Әрине, бұл жерде барлық коммерциялық хабарларды, газеттерді ғайбаттау ниеті жоқ, олардың да шындықты уақытылы жеткізуге тырысатын кездері де аз емес. Ал, мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдарының да іс-әрекеттерінде мифтік құндылықтарды орнықтыру қадамдары байқалып қалады. Мәселен, әлеуметтік қорғаудың театрландырылған түрін көрсету (жекелеген азаматтарға қаланың әкімі пәтерлердің кілтін белгілі бір мейрамға қарсы сыйлайды) арқылы мұқтаж адамдардың қоғамдағы құқы қорғалып жатыр деген мифті тарату және т. с. с.

Рухани құндылықтардың маңыздылығын әрбір адам (әлеуметтік субъект) өз бойында дамытуы арқылы сезіне алады. Өйткені құндылықтар жүйесі адам дүниетанымының негізгі іргетасы, әлемге деген көзқарасының қайнар көзі. Шынайы рухани құндылықтардың субъектісіне айналу үшін адамға кейде оттан да, судан да өтуге тура келеді. Бұл шынығудың ең үлкен нәтижесі — адамның өмір мәнін, оның құндылығын бағалап түсінуінде. Қиындықтар белесінен, сынақтар асуынан жеткілікті деңгейде, лайықты мәртебемен, абыроймен өте алған адам өзіне нағыз рухани иммунитет қалыптастыра алатынына сенуге болады. Бір баспалдақтан өткен тұлға екінші бір сатыға дайындалуы тиіс. Өйткені, өмірдің заңдылығы адамнан үнемі қозғалысты, күресті, бейімделуді, жеңуді, тырысуды, бойдағы барлық жақсылықтарды, дарынды паш еткізуді талап етеді. Бұл заңдылықпен жүрмеген адам руханисыздықтың патшалығына ауысады. Яғни қоғамымызда қазіргі кезеңде белең алып отырған кейбір келеңсіз көріністер (сыбайластық, парақорлық, нашақорлық, қылмыс) осы ауытқулы процестердің байқалуын танытады.

Өтпелі типтегі қоғамда қалыптасқан Қазақстандағы ұлтаралық қатынастардың ерекшеліктері туралы еңбектерде көптеген қоғамдағы қайшылықтардың әлі де бар екені және олардан шығудың кейбір маңызды құндылықтық тұстары анықталды. Бұл ұлт мәселесіне жаңа методологиялық және теориялық тұрғыдан зерттеулер жүргізуге түрткі болатын әрекеттерге жатады. Сондықтан жаңа іргелі еңбектердегі ой-толғамдар қоғамымыздың саяси және мәдени тұрақтылығына қызмет ететініне күмәніміз жоқ³.

Резюме

В статье раскрываются системообразующие принципы сохранения, формирования и развития гражданской и национальной идентичности при вхождении Республики Казахстан в процесс глобализации.

Resume

To substantiate understanding of free time as a basis for building human capital of the new formation that could have a significant influence on the further development of sovereign Kazakhstan.

-
- ¹ Әбсәттаров Р. Б. Ұлттық қатынастардың дамуы. — Алматы, 1982.
 - ² Малинин Г. В., Дунаев В. Ю., Есекеев Б. Ж., Нурмуратов С. Е. Оценка уровня гражданской самоидентификации населения Республики Казахстан (науч.-аналит. доклад). — Алматы, 1997.
 - ³ Назарбаев Н. А. Тарих толқынында. — Алматы, 1999.